

**XITOIY VA O‘ZBEK ARXEOLOGIK TERMINOLOGIYASIGA TA’SIR
ETUVCHI OMILLAR VA ZAMONAVIY JARAYONLAR**

Abdujalolova Maftuna Rustam qizi

Samarqand davlat chet tillari instituti magistranti

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 13.04.2026

Revised: 14.04.2026

Accepted: 15.04.2026

KALIT SO‘ZLAR:

*arxeologik
terminologiya, xitoy tili,
o‘zbek tili, termin,
stratigrafiya,
radiokarbon, lingvistik
omillar, madaniy ta’sir,
globalizatsiya,
standartlashuv.*

Mazkur maqolada xitoy va o‘zbek arxeologik terminologiyasining shakllanishi, rivojlanishi hamda unga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Jumladan, tarixiy, madaniy, lingvistik va ilmiy omillarning terminologik tizimga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy jarayonlar, xususan, terminlarning standartlashuvi, raqamlashtirish, xalqaro integratsiya va semantik kengayish kabi tendensiyalar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida ikki til terminologiyasining o‘xshash va farqli jihatlari aniqlanadi hamda ularning ilmiy ahamiyati asoslab beriladi.

KIRISH.

Bugungi kunda arxeologiya fani nafaqat tarixni o‘rganish vositasi, balki turli xalqlarning madaniy merosini anglash va ilmiy jihatdan talqin etishda muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy globallashtirish sharoitida ilm-fan sohalari o‘rtasidagi integratsiya jarayonlari kuchayib borayotganligi sababli, terminologik tizimlarning o‘zaro ta’siri va uyg‘unlashuvi dolzarb masalaga aylanmoqda. Ayniqsa, xalqaro ilmiy hamkorlik, yangi texnologiyalarning joriy etilishi va tadqiqot metodlarining takomillashuvi arxeologik terminlarning yangilanishi va boyishiga olib kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, xitoy va o‘zbek arxeologik terminologiyasiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning o‘xshash va farqli jihatlari tahlil qilish muhim

ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada aynan ushbu masalalar keng qamrovda ko‘rib chiqilib, terminologik tizimlarning shakllanishi va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari yoritiladi.

ARXEOLGIK TERMINOLOGIYAGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR.

1. Tarixiy omil.

Arxeologik terminologiya har qanday jamiyatning tarixiy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab lingvistik tizimdir. Terminlar nafaqat ilmiy tushunchalarni ifodalash vositasi, balki ma’lum bir davrning madaniy, siyosiy va ilmiy tafakkur darajasini aks ettiruvchi muhim indikator sifatida ham namoyon bo‘ladi. Shu bois arxeologik terminologiyaga ta’sir etuvchi eng asosiy omillardan biri sifatida tarixiy omil alohida AHAMIYAT kasb etadi. Xitoy va o‘zbek arxeologik terminologiyasini qiyosiy o‘rganishda aynan tarixiy rivojlanish bosqichlari terminlarning shakllanishi, o‘zgarishi va tizimlashuviga qanday ta’sir ko‘rsatganini tahlil qilish muhimdir.

Avvalo, Xitoy arxeologik terminologiyasining shakllanishi uzoq tarixiy an’anaga ega ekanligini ta’kidlash lozim. Xitoy sivilizatsiyasi dunyodagi eng qadimiy uzluksiz rivojlangan madaniyatlardan biri bo‘lib, uning yozma manbalari bir necha ming yillik tarixni qamrab oladi. Bu holat terminologiyaning ham qadimdan shakllanishiga imkon yaratgan. Masalan, qadimgi xitoy yozuvlarida uchraydigan ko‘plab tushunchalar keyinchalik arxeologik termin sifatida ilmiy muomalaga kirib kelgan. Xitoyda bronza davri, neolit davri yoki qadimgi sulolalar bilan bog‘liq tushunchalar dastlab tarixiy manbalarda qo‘llanilib, keyinchalik ilmiy termin sifatida mustahkamlangan. Bu esa tarixiy uzluksizlikning terminologik tizimga ijobiy ta’sir ko‘rsatganini anglatadi.

Bundan tashqari, Xitoyda markazlashgan davlat boshqaruvi va ilmiy maktablarning erta shakllanishi ham terminologiyaning tizimli rivojlanishiga xizmat qilgan. Har bir tarixiy davrda ilmiy bilimlarni tartibga solish va umumlashtirishga intilish kuzatilgan. Natijada, arxeologik tushunchalar izchil ravishda shakllanib, yagona tizimga solingan. Masalan, arxeologik davrlarni nomlash, madaniy qatlamlarni tasniflash yoki moddiy yodgorliklarni kategoriyalarga ajratish kabi jarayonlar tarixiy taraqqiyot davomida bosqichma-bosqich mukammallashgan.

O‘zbek arxeologik terminologiyasining shakllanish jarayoni esa biroz murakkabroq va ko‘p qatlamli tarixiy omillar bilan belgilanadi. Markaziy Osiyo hududi qadimdan turli sivilizatsiyalar chorrahasi bo‘lib kelgan. Bu yerda turli davrlarda eroniy, yunon, turkiy, arab va mo‘g‘ul madaniyatlari o‘zaro ta’sirda bo‘lgan. Natijada, arxeologik terminologiya ham turli til va madaniy qatlamlarning uyg‘unlashuvi asosida shakllangan. Masalan, ko‘plab

terminlar arab va fors tillari orqali kirib kelgan bo'lsa, ayrim tushunchalar rus tili vositasida ilmiy muomalaga kiritilgan.

Xususan, XX asrda sobiq Sovet Ittifoqi tarkibida bo'lgan davr O'zbek arxeologik terminologiyasining shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda arxeologiya fani tizimli ravishda rivojlanib, ilmiy terminologiya asosan rus tili orqali shakllangan. "Stratigrafiya", "artefakt", "kultura", "epoxa" kabi terminlar aynan shu davrda keng qo'llanila boshlagan. Bu holat o'zbek arxeologik terminologiyasining xalqaro ilmiy maydon bilan integratsiyalashuviga yordam bergan bo'lsa-da, ayrim hollarda milliy terminlarning chekinishiga ham olib kelgan.

Tarixiy omilning yana bir muhim jihati — bu arxeologik tadqiqotlarning o'zi bilan bog'liqdir. Qaysi hududda arxeologik qazishmalar erta boshlangan bo'lsa, o'sha hududda terminologiya ham nisbatan tezroq rivojlangan. Xitoyda arxeologik tadqiqotlar XIX asr oxiri — XX asr boshlarida faol rivojlana boshlagan bo'lsa, O'zbekistonda bu jarayon asosan XX asrning birinchi yarmiga to'g'ri keladi. Shu sababli, ayrim terminlar Xitoyda mustaqil ravishda shakllangan bo'lsa, O'zbekistonda ular ko'pincha tashqi manbalardan o'zlashtirilgan.

Shuningdek, tarixiy davrlar o'zgarishi bilan terminlarning semantik mazmuni ham o'zgarib boradi. Masalan, dastlab oddiy maishiy buyum sifatida qaralgan ayrim predmetlar keyinchalik arxeologik jihatdan muhim obyekt sifatida baholana boshlaydi va yangi terminologik mazmun kasb etadi. Bu jarayon tarixiy tafakkurning rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Xitoyda qadimgi yozma manbalar tufayli ko'plab tushunchalarning asl ma'nosi saqlanib qolgan bo'lsa, O'zbekistonda ayrim terminlarning ma'nosi vaqt o'tishi bilan kengaygan yoki o'zgargan.

Tarixiy omil terminologiyaning nafaqat shakllanishiga, balki uning standartlashuviga ham ta'sir ko'rsatadi. Xitoyda uzoq tarixiy an'analar va davlat siyosati natijasida terminlar nisbatan barqaror va tizimli shaklda saqlanib kelmoqda. O'zbekistonda esa mustaqillikdan keyingi davrda milliy terminologiyani qayta tiklash va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayon tarixiy merosni qayta baholash va milliy o'zlikni anglash bilan chambarchas bog'liqdir.

Bundan tashqari, tarixiy aloqalar va madaniy almashinuvlar ham terminologiyaga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Buyuk Ipak yo'li orqali Xitoy va Markaziy Osiyo o'rtasidagi savdo va madaniy aloqalar nafaqat moddiy madaniyat, balki ilmiy tushunchalar almashinuviga ham sabab bo'lgan. Bu jarayon ayrim terminlarning o'zaro kirib borishiga yoki o'xshash tushunchalarning shakllanishiga olib kelgan bo'lishi mumkin.

2. Madaniy omil

Arxeologik terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishida madaniy omil alohida o'rin egallaydi. Chunki arxeologiya fani bevosita insoniyatning moddiy va ma'naviy merosini o'rganishga qaratilgan bo'lib, har bir termin ortida muayyan madaniy kontekst, qadriyatlar tizimi va tarixiy tajriba mujassam bo'ladi. Shu bois arxeologik terminlar faqat ilmiy tushunchalarni ifodalabgina qolmay, balki ma'lum bir xalqning dunyoqarashi, urf-odatlar va madaniy identifikatsiyasini ham aks ettiradi. Xitoy va o'zbek arxeologik terminologiyasini qiyosiy tahlil qilish jarayonida aynan madaniy omil ularning o'ziga xosligini belgilovchi asosiy faktor sifatida namoyon bo'ladi.

Avvalo, Xitoy arxeologik terminologiyasida madaniyatning ta'siri juda chuqur va tizimli ekanligini ta'kidlash lozim. Xitoy sivilizatsiyasi ming yilliklar davomida shakllangan falsafiy, diniy va ijtimoiy qarashlar asosida rivojlangan. Xususan, konfutsiychilik, daoizm va buddizm kabi ta'limotlar jamiyatning madaniy hayotida muhim o'rin tutgan va bu holat terminologiyada ham o'z aksini topgan. Masalan, dafn marosimlari, ajdodlarga sig'inish, marosim buyumlari va ijtimoiy ierarxiya bilan bog'liq tushunchalar Xitoy arxeologik terminlarida keng ifodalanadi. Bu esa arxeologik topilmalarni faqat moddiy obyekt sifatida emas, balki muayyan madaniy ramz sifatida talqin qilishga olib keladi.

Xitoy arxeologiyasida ko'plab terminlar an'anaviy madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning semantikasi chuqur ramziy ma'noga ega. Masalan, bronza buyumlar nafaqat xo'jalik yoki harbiy maqsadlarda ishlatilgan, balki marosimiy va diniy ahamiyatga ham ega bo'lgan. Shu sababli bunday obyektlarni ifodalovchi terminlar ham kengroq madaniy kontekstda shakllangan. Bu holat Xitoy terminologiyasining semantik boyligi va ko'p qatlamliligini ta'minlaydi.

O'zbek arxeologik terminologiyasida ham madaniy omil muhim rol o'ynaydi, biroq uning shakllanishi turli tarixiy bosqichlar va madaniy qatlamlar bilan bog'liq holda yuzaga kelgan. Markaziy Osiyo hududi qadimdan turli xalqlar va sivilizatsiyalar kesishgan hudud bo'lib, bu yerda shakllangan madaniyatlar xilma-xilligi terminologiyada ham o'z aksini topgan. Xususan, zardushtiylik, islom dini, turkiy an'analar va mahalliy urf-odatlar arxeologik tushunchalarning mazmuniga ta'sir ko'rsatgan.

Masalan, dafn marosimlari bilan bog'liq terminlar o'zbek arxeologiyasida alohida o'rin tutadi. Qabr, maqbara, ossuariy kabi tushunchalar nafaqat arxeologik obyekt sifatida, balki diniy va madaniy qadriyatlar bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Bu esa terminlarning semantik doirasini kengaytiradi. Shuningdek, uy-joy qurilishi, hunarmandchilik, qishloq xo'jaligi va savdo bilan bog'liq terminlar ham mahalliy madaniyat xususiyatlarini aks ettiradi.

Madaniy omilning yana bir muhim jihati — bu terminlarning ramziy va metaforik xususiyatlaridir. Ba’zi hollarda arxeologik terminlar bevosita obyektini emas, balki uning madaniy funksiyasini yoki jamiyatdagi o’rnini ifodalaydi. Xitoyda bu holat ko‘proq falsafiy va marosimiy tushunchalar orqali namoyon bo‘lsa, o‘zbek terminologiyasida esa ko‘proq amaliy va maishiy tajribaga asoslangan ifodalar uchraydi.

Shuningdek, madaniy almashinuvlar ham terminologiyaga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Xitoy va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi qadimiy savdo yo‘llari, xususan Buyuk Ipak yo‘li orqali nafaqat moddiy boyliklar, balki madaniy qadriyatlar va ilmiy tushunchalar ham almashilgan. Bu jarayon ayrim terminlarning o‘zaro o‘xshash yoki yaqin ma’noda shakllanishiga olib kelgan. Masalan, ayrim hunarmandchilik buyumlari yoki bezak elementlari har ikki hududda uchraydi va ularni ifodalovchi terminlar ham ma’lum darajada o‘xshashlik kasb etadi.

Zamonaviy davrda madaniy omil yangi bosqichga ko‘tarilmoqda. Globallashuv jarayonlari natijasida turli madaniyatlar o‘rtasidagi chegaralar tobora ochilib bormoqda. Bu esa arxeologik terminologiyada ham o‘z aksini topmoqda. Xalqaro ilmiy hamkorlik, qo‘shma ekspeditsiyalar va konferensiyalar natijasida terminlar almashinuvi kuchaymoqda. Biroq shu bilan birga, milliy madaniy xususiyatlarni saqlab qolish zarurati ham ortib bormoqda.

Xitoy tajribasida milliy madaniyatni saqlagan holda yangi terminlarni yaratish tendensiyasi kuzatiladi. Ko‘plab yangi tushunchalar xitoy tilining ichki imkoniyatlari asosida yaratiladi va milliy madaniy kontekstga moslashtiriladi. O‘zbekistonda esa so‘nggi yillarda milliy terminologiyani rivojlantirish, tarixiy ildizlarga murojaat qilish va o‘zbekcha muqobillarni yaratish jarayoni faollashmoqda. Bu esa madaniy omilning terminologiyadagi ahamiyati yanada ortib borayotganini ko‘rsatadi.

3. Tashqi ta’sirlar (xalqaro omil)

Arxeologik terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishida tashqi ta’sirlar, ya’ni xalqaro omil muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy ilm-fan globallashuv jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, turli mamlakatlar o‘rtasidagi ilmiy aloqalar, tajriba almashinuvi va qo‘shma tadqiqotlar terminologik tizimlarning o‘zaro ta’sirini kuchaytiradi. Xitoy va o‘zbek arxeologik terminologiyasini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, har ikki tizim ham xalqaro ilmiy muhitdan bevosita ta’sirlangan va bu jarayon ularning boyishi hamda takomillashuviga xizmat qilgan.

Avvalo, xalqaro omilning asosiy ko‘rinishlaridan biri — bu xorijiy tillardan terminlarning kirib kelishidir. Arxeologiya fani asosan Yevropa ilmiy an’analari asosida shakllanganligi sababli ko‘plab terminlar ingliz, fransuz va nemis tillaridan kelib chiqqan. Keyinchalik esa rus tili orqali Markaziy Osiyo hududiga keng tarqalgan. O‘zbek arxeologik terminologiyasida

“stratigrafiya”, “radiokarbon”, “artefakt”, “kultura”, “epoxa” kabi terminlar aynan shu yo‘l bilan kirib kelgan bo‘lib, ular hozirgi kunda ham faol qo‘llanilmoqda.

Xitoy arxeologik terminologiyasida esa tashqi ta’sirlar biroz boshqacha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Xitoy tilining iyeroglif tizimi va ichki so‘z yasash imkoniyatlari kuchli bo‘lgani sababli ko‘plab xorijiy terminlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashtirilmaydi, balki tarjima yoki semantik moslashtirish orqali qabul qilinadi. Masalan, “radiokarbon dating” tushunchasi xitoy tilida ma’nosiga mos holda tarjima qilinadi va milliy termin sifatida qo‘llaniladi. Bu esa xalqaro terminlarning milliy til tizimiga moslashuvini ta’minlaydi.

Tashqi ta’sirlarning yana bir muhim jihati — bu xalqaro ilmiy hamkorlikdir. Bugungi kunda arxeologik tadqiqotlar ko‘pincha xalqaro ekspeditsiyalar, qo‘shma loyihalar va grant dasturlari doirasida amalga oshiriladi. Xitoy va O‘zbekiston olimlari ham turli xalqaro loyihalarda ishtirok etib, yangi ilmiy natijalarga erishmoqda. Bunday hamkorlik jarayonida yagona terminologiyadan foydalanish zarurati yuzaga keladi, bu esa terminlarning standartlashuviga olib keladi.

Xususan, xalqaro konferensiyalar va ilmiy nashrlar terminologik tizimlarning uyg‘unlashuvida muhim rol o‘ynaydi. Ilmiy maqolalar ko‘pincha ingliz tilida chop etilishi sababli, inglizcha terminlar global miqyosda keng tarqalmoqda. Natijada, mahalliy terminlar bilan bir qatorda xalqaro terminlar ham parallel ravishda qo‘llanilmoqda. Bu holat ba’zan terminologik ikkiyuzlamachilikka olib kelsa-da, ilmiy kommunikatsiyani yengillashtiradi.

Shuningdek, xalqaro standartlashuv jarayonlari ham arxeologik terminologiyaga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Turli xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan klassifikatsiyalar, metodologiyalar va terminologik lug‘atlar ilmiy muomalada keng qo‘llaniladi. Bu esa terminlarning yagona shaklda qo‘llanishini ta’minlash bilan birga, ularning mazmunini ham aniqlashtiradi. Xitoyda bu jarayon davlat siyosati bilan qo‘llab-quvvatlansa, O‘zbekistonda ilmiy muassasalar va xalqaro hamkorlik orqali amalga oshirilmoqda.

Tashqi ta’sirlar nafaqat terminlarning shakliga, balki ularning semantik mazmuniga ham ta’sir qiladi. Masalan, G‘arb arxeologiyasida shakllangan ayrim nazariy tushunchalar boshqa hududlarga ham kirib kelib, mahalliy ilmiy tafakkurga moslashtiriladi. Bu jarayon ba’zan yangi terminlarning paydo bo‘lishiga, ba’zan esa mavjud terminlarning ma’nosi kengayishiga olib keladi. Xitoy va o‘zbek arxeologiyasida ham bu kabi jarayonlar kuzatiladi.

Biroq tashqi ta’sirlarning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda ayrim muammolari ham mavjud. Eng avvalo, xorijiy terminlarning haddan tashqari ko‘p qo‘llanilishi milliy terminologiyaning zaiflashuviga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, o‘zbek tilida ba’zi tushunchalarning to‘liq

o‘zbekcha muqobillari mavjud bo‘lsa-da, amaliyotda ko‘proq ruscha yoki inglizcha variantlar ishlatiladi. Bu esa terminologik tizimning izchilligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, zamonaviy ilmiy siyosatda muvozanatni saqlash muhim hisoblanadi. Ya‘ni, bir tomondan xalqaro terminlardan foydalanish ilmiy integratsiyani ta‘minlasa, ikkinchi tomondan milliy terminlarni yaratish va rivojlantirish tilning mustaqilligini saqlashga xizmat qiladi. Xitoy tajribasi bu borada muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u yerda xorijiy terminlar milliy til imkoniyatlari asosida qayta ishlab chiqiladi. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda terminologiyani milliyashtirishga qaratilgan sa‘y-harakatlar kuchayib bormoqda.

ZAMONAVIY JARAYONLAR VA TENDENSIYALAR.

1. Terminlarning standartlashuvi

Arxeologik terminologiyaning samarali faoliyat yuritishi ko‘p jihatdan uning standartlashuv darajasiga bog‘liqdir. Standartlashuv — bu ilmiy tushunchalarni ifodalovchi terminlarning yagona shaklga keltirilishi, ularning mazmunan aniqlashtirilishi va ilmiy muomalada izchil qo‘llanilishini ta‘minlash jarayonidir. Ayniqsa arxeologiya kabi ko‘p tarmoqli fanlarda bu jarayon alohida ahamiyat kasb etadi, chunki turli hududlar, maktablar va davrlar bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar yagona terminologik asosda umumlashtirilishi zarur.

Arxeologik terminlar ko‘pincha moddiy obyektlar, davrlar, madaniyatlar va metodologik tushunchalarni ifodalaydi. Agar ushbu terminlar turli manbalarda turlicha talqin qilinsa, ilmiy natijalarni taqqoslash qiyinlashadi. Shu bois standartlashuv ilmiy izchillikni ta‘minlashning asosiy vositasi hisoblanadi. Masalan, “stratigrafiya”, “madaniy qatlam”, “artefakt” kabi tushunchalar aniq va yagona ta‘rifga ega bo‘lishi kerak.

Xitoy arxeologiyasida terminlarni standartlashtirish jarayoni markazlashgan tizim asosida olib boriladi. Ilmiy institutlar va davlat siyosati yordamida terminologik lug‘atlar ishlab chiqiladi, yangi terminlar muhokama qilinadi va rasmiy tasdiqlanadi. Bu esa terminlarning izchil va bir xil qo‘llanilishini ta‘minlaydi. O‘zbekistonda esa bu jarayon nisbatan yangi bosqichda bo‘lib, mustaqillikdan keyin milliy terminologiyani rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilmoqda.

Standartlashuv jarayonida terminlarning aniqligi, qisqaligi, tushunarligi va milliy til me‘yorlariga mosligi muhim mezonlar hisoblanadi. Shu bilan birga, xalqaro ilmiy terminlar bilan uyg‘unlik ham saqlanishi kerak. Bu esa ilmiy kommunikatsiyani yengillashtiradi.

Biroq standartlashuv jarayoni muammolardan xoli emas. Ayrim hollarda bir xil tushuncha uchun bir nechta terminlar qo‘llanilishi yoki aksincha, bitta termin turli ma‘nolarda ishlatilishi

=====
mumkin. Shu sababli terminologik izlanishlarni chuqurlashtirish va maxsus lug‘atlar yaratish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

2. Raqamlashtirish va texnologik rivojlanish

Zamonaviy davrda arxeologiya fanining rivoji raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib bormoqda. Raqamlashtirish jarayoni nafaqat tadqiqot usullarini takomillashtirmoqda, balki arxeologik terminologiyaning boyishiga ham xizmat qilmoqda. Yangi texnologiyalar paydo bo‘lishi bilan yangi tushunchalar va ularni ifodalovchi terminlar ham ilmiy muomalaga kirib kelmoqda.

Masalan, 3D modellashtirish, GIS (geografik axborot tizimlari), masofaviy zondlash, sun‘iy intellekt asosidagi tahlil kabi texnologiyalar arxeologiyada keng qo‘llanilmoqda. Bu esa “raqamli arxeologiya”, “virtual rekonstruksiya”, “geofazoviy tahlil” kabi yangi terminlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Ushbu terminlar nafaqat yangi texnik vositalarni, balki yangi ilmiy yondashuvlarni ham ifodalaydi.

Xitoyda raqamli arxeologiya sohasida katta yutuqlar kuzatilmoqda. Ko‘plab tarixiy yodgorliklar 3D formatda modellashtirilmoqda va raqamli arxivlar yaratilmoqda. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda bu yo‘nalishda sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda, xususan tarixiy obidalarni raqamlashtirish va elektron bazalar yaratish bo‘yicha loyihalar yo‘lga qo‘yilgan.

Raqamlashtirish jarayoni terminologiyaning xalqaro uyg‘unlashuviga ham xizmat qiladi. Chunki ko‘plab texnologik terminlar ingliz tilidan kirib keladi va global miqyosda bir xil shaklda qo‘llaniladi. Bu esa ilmiy muloqotni yengillashtiradi, biroq milliy terminologiya uchun ma‘lum muammolarni ham yuzaga keltiradi.

Shuningdek, raqamli platformalar va ma‘lumotlar bazalari terminologik tizimlarni tizimlashtirish va tarqatishda muhim rol o‘ynaydi. Elektron lug‘atlar, onlayn kataloglar va ilmiy platformalar orqali terminlar tezda keng ommaga yetib boradi.

Umuman olganda, raqamlashtirish arxeologik terminologiyaning rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu jarayon ilmiy tadqiqotlarning samaradorligini oshirish bilan birga, terminlarning yangilanishi va boyishiga ham xizmat qilmoqda.

3. Xalqaro integratsiya

Bugungi kunda arxeologiya fani global xarakterga ega bo‘lib, turli mamlakatlar olimlari o‘rtasidagi hamkorlik tobora kengayib bormoqda. Ushbu jarayon arxeologik terminologiyaning rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Xalqaro integratsiya terminlarning o‘zaro uyg‘unlashuviga, yagona ilmiy tilning shakllanishiga va bilim almashinuvi jarayonining jadallashuviga olib keladi.

Xalqaro integratsiyaning asosiy shakllaridan biri — bu qo'shma arxeologik ekspeditsiyalardir. Bunday loyihalarda turli davlatlardan kelgan mutaxassislar birgalikda ishlaydi va yagona terminologik tizimdan foydalanishga majbur bo'ladi. Bu esa terminlarning standartlashuviga va umumiy qabul qilingan ilmiy tilning shakllanishiga xizmat qiladi.

Ilmiy konferensiyalar, simpoziumlar va xalqaro nashrlar ham terminologik integratsiyada muhim rol o'ynaydi. Ko'plab ilmiy maqolalar ingliz tilida chop etilishi sababli inglizcha terminlar global miqyosda keng tarqalmoqda. Natijada, mahalliy terminlar bilan bir qatorda xalqaro terminlar ham faol qo'llanilmoqda.

Xitoy arxeologiyasi xalqaro integratsiyada faol ishtirok etib, o'z ilmiy maktabini global maydonga olib chiqmoqda. O'zbekistonda ham xalqaro hamkorlik kengayib, ko'plab qo'shma loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon terminologiyaning boyishiga va yangi tushunchalarning kirib kelishiga xizmat qiladi.

Biroq xalqaro integratsiya ayrim muammolarni ham yuzaga keltiradi. Xususan, xorijiy terminlarning haddan tashqari ko'p qo'llanilishi milliy terminologiyaning zaiflashuviga olib kelishi mumkin. Shu sababli xalqaro va milliy terminlar o'rtasida muvozanatni saqlash muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro integratsiya arxeologik terminologiyaning rivojlanishida muhim omil bo'lib, u ilmiy hamkorlikni kuchaytiradi va terminlarning global miqyosda qo'llanishini ta'minlaydi.

4. Milliy terminlarni saqlash va rivojlantirish

Globallashuv sharoitida milliy terminologiyani saqlash va rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Arxeologik terminologiya ham bundan mustasno emas. Chunki har bir termin faqat ilmiy tushunchani emas, balki milliy madaniyat va tarixiy tajribani ham o'zida aks ettiradi.

Milliy terminlarni saqlash, avvalo, tilning mustaqilligini ta'minlash bilan bog'liq. Agar ilmiy sohada faqat xorijiy terminlar qo'llanilsa, bu milliy tilning ilmiy imkoniyatlarini cheklaydi. Shu bois yangi tushunchalar uchun o'zbekcha muqobillar yaratish muhim ahamiyatga ega.

Xitoy tajribasi bu borada juda muhimdir. U yerda ko'plab ilmiy terminlar milliy til asosida yaratiladi va xorijiy terminlar bevosita qabul qilinmaydi, balki tarjima qilinadi yoki moslashtiriladi. Bu esa milliy terminologiyaning barqarorligini ta'minlaydi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda milliy terminologiyani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ilmiy lug'atlar yaratish, tarixiy manbalarga murojaat qilish va yangi terminlar ishlab chiqish bu jarayonning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

Biroq bu jarayon ham murakkabdir. Chunki ayrim xalqaro terminlarning to'liq o'zbekcha muqobilini yaratish qiyin bo'lishi mumkin. Shu sababli ba'zan transliteratsiya yoki aralash shakllar qo'llaniladi. Muhimi, bu jarayon ilmiy asosda va izchil olib borilishi kerak.

Xulosa. Xitoy va o'zbek arxeologik terminologiyasini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu terminologik tizimlar ko'p omillar ta'sirida shakllangan murakkab va dinamik tizim hisoblanadi. Avvalo, tarixiy omil terminlarning shakllanishida asosiy rol o'ynab, har bir hududning sivilizatsion taraqqiyoti va ilmiy an'analari terminologiyaning mazmuni hamda tuzilishini belgilab bergan. Xitoyda uzluksiz tarixiy rivojlanish terminologiyaning barqaror va tizimli shakllanishiga olib kelgan bo'lsa, O'zbekistonda ko'p qatlamli tarixiy jarayonlar terminologiyaning xilma-xilligini ta'minlagan.

Madaniy omil esa terminlarning semantik boyligini belgilab, ularni faqat ilmiy birlik emas, balki muayyan madaniy va ma'naviy qadriyatlarining ifodachisiga aylantiradi. Xitoy terminologiyasida falsafiy va marosimiy jihatlar ustun bo'lsa, o'zbek terminologiyasida amaliy va ko'p madaniyatli tajriba aks etadi. Shu bilan birga, tashqi ta'sirlar, xususan xalqaro ilmiy aloqalar va xorijiy tillarning ta'siri har ikki terminologik tizimning boyishiga xizmat qilgan.

Zamonaviy jarayonlar, jumladan terminlarning standartlashuvi, raqamlashtirish, xalqaro integratsiya va milliy terminlarni saqlashga qaratilgan sa'y-harakatlar arxeologik terminologiyaning yangi bosqichga ko'tarilishiga olib kelmoqda. Standartlashuv ilmiy aniqlik va izchillikni ta'minlasa, raqamlashtirish yangi terminlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Xalqaro integratsiya terminlarning global miqyosda qo'llanishini kengaytirayotgan bo'lsa, milliy terminlarni rivojlantirish til va madaniyat mustaqilligini saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, xitoy va o'zbek arxeologik terminologiyasi o'zaro farqlarga ega bo'lsa-da, ularning rivojlanishida umumiy tendensiyalar mavjud. Kelajakda ushbu terminologik tizimlarni chuqur qiyosiy o'rganish, ularni standartlashtirish va milliy xususiyatlarni saqlagan holda rivojlantirish ilm-fan taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Renfrew, C., Bahn, P. Archaeology: Theories, Methods and Practice. – London: Thames & Hudson, 2016.

2. Trigger, B. G. A History of Archaeological Thought. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
3. Fagan, B. M. Archaeology: A Brief Introduction. – New York: Routledge, 2018.
4. Hodder, I. Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
5. Asqarov, A. A. O‘zbekiston arxeologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007.
6. Rtveladze, E. V. Markaziy Osiyo sivilizatsiyalari tarixi. – Toshkent: Fan, 2013.
7. Tolstov, S. P. Drevniy Xorezm. – Moskva: AN SSSR, 1948.
8. Mirsoatov, M. Arxeologiya asoslari. – Toshkent: Universitet, 2015.
9. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
10. Cabré, M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam: John Benjamins, 1999.
11. 孙机. 中国考古学通论. – 北京: 文物出版社, 2010.
12. 李学勤. 中国古代文明十讲. – 北京: 复旦大学出版社, 2003.
13. 张光直. 中国青铜时代. – 北京: 三联书店, 2004.

INTERNET MANBALARI

1. UNESCO – <https://www.unesco.org>
2. Chinese Academy of Social Sciences – <http://www.cass.cn>
3. Institute of Archaeology CASS – <http://archaeology.cssn.cn>
4. O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi – <https://academy.uz>
5. ResearchGate – <https://www.researchgate.net>
6. Google Scholar – <https://scholar.google.com>
7. JSTOR – <https://www.jstor.org>
8. ScienceDirect – <https://www.sciencedirect.com>